

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАКОНОТВОРЧІЙ ПРАКТИЦІ

Взятий з моменту проголошення незалежності України курс на побудову правової, демократичної держави передбачає оновлення всіх сфер життєдіяльності держави й суспільства. Формування вітчизняної системи права відбувається здебільшого на базі якісно нових засад, принципів, адже залишене у спадок радянське законодавство не відповідало демократичним ідеям і цінностям, покладеним в основу правотворення й державотворення незалежної України. В умовах народження нової системи права, коли обґрунтування правових новел часто знаходиться за межами чинних правових приписів, саме наука завдяки своїй достовірності й аргументованості повинна виступати концептуальною базою вітчизняної правотворчої практики. Незважаючи на розкриття природи й сутності правової доктрини, її впливу на законотворчість такими вченими, як В.С. Зеленецький, М.М. Мар-

ченко, В.О. Навроцький, Ж.О. Павленко, Н.М. Пархоменко, А.О. Селіванов [Див.: 4; 8; 10-12; 14] та інші, сьогодні залишається ще багато проблемних питань, що потребують свого розв'язання. Хоча цей феномен завжди привертав увагу як законотворців, так і науковців, але й дотепер не вироблено єдиного підходу до розуміння самого поняття «правова доктрина», її природи й сутності.

На думку Н.М. Пархоменко, змістом цієї правової категорії, як правило, охоплюються проблеми державотворення і правотворення, формулюються відповідні правові концепції, ідеї й поняття. Особливого значення вона набуває там, де з огляду на різні обставини існують суттєві прогалини в праві, оскільки саме правові ідеї є фундаментом права, його підґрунтям і мають велике значення для процесу його тлумачення і прийняття нормативно-правових актів [12, с. 167].

Правова доктрина стано-

вить собою вироблене юридичною наукою поєднання ідей, поглядів на право, на проблеми правового регулювання суспільних відносин, пріоритетні напрямки правової діяльності держави, основні орієнтири формування й розвитку держави і громадянського суспільства, що здобули загальну поширеність і визнання. З одного боку, на підставі аналізу чинного законодавства і практики його реалізації вона формує відповідну систему знань, ідей, суджень про позитивне право й правову систему в цілому. Ідеться про констатацію нею певного рівні правового розвитку країни. На думку І.О. Краснової, юридична доктрина розуміється як внутрішньо взаємопов'язана, історично зумовлена сукупність думок, поглядів, суджень, наукових і практичних інтерпретацій, що стосуються змісту законів, підзаконних актів, адміністративних і судових рішень [7, с. 139]. А з другого – в ній знаходять відбиття пануючі в суспільстві уявлення про право, його цінність, роль у життєдіяльності суспільного організму, міститься бачення права: яким воно має бути, його ідеальний образ. Саме ця властивість правової доктрини дозволяє їй виступати важливим чинником удосконалення вітчизняного

законодавства й розвитку права.

Правосвідомість учених-юристів і сформульовані в наукових концепціях їх погляди, вважає Ж.О. Павленко, впливають на процес формування права, тому недооцінювати вплив доктрини на нього й на реалізацію законодавства не можна [11, с. 159]. Дійсно, завдяки своєму правоутворюючому характеру вона виступає важливим чинником народження нових та оновлення вже існуючих правових інститутів і галузей права, правової системи в цілому. Правова доктрина, як правило, передують створенню конкретних юридичних приписів, обґрунтовує необхідність і доцільність закріплення відповідних правових норм.

Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці завжди оцінювали роль доктрини як надзвичайно важливу в удосконаленні законодавства, у створенні правових понять, юридичних категорій, якими користується законодавець. Так, Р. Давід, аналізуючи природу й сутність цього феномену, його значення в правовому житті держави, зазначив, що саме доктрина створює словник і правові поняття, якими користується законодавець. На думку вченого, вона впливає і на самого законодавця, який часто лише виражає

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

тенденції, які панують у ній, і сприймає підготовлені нею пропозиції [3, с. 106]. М.М. Марченко із цього приводу відзначає: «Не визнана формальним джерелом роман-германського права, доктрина в той же час здійснює величезний вплив не тільки на правозастосовувача й інтерпретатора чинного права, а й на законодавця. До доктрини звертаються члени вищих та місцевих законодавчих органів при підготовці й обговоренні проектів законів та інших нормативних актів» [8, с. 516].

В окремі епохи, підкреслює Ж.-Л. Бержель, вплив тлумачення на законодавця був досить помітним. Потьє мав безпосередній вплив на Кодекс Наполеона. Сучасна реформа у сфері сімейного права і в питаннях поразки в правах багато в чому завдячує Карбоньє. Правотворці дуже часто об'єднуються для підготовки нових законів. Їх коментарі і критика стосовно позитивного права іноді призводить до позитивних реформ [1, с. 133]. На думку Л.Є. Владимірова, деякі труди вчених користувалися законодавчим авторитетом. Окрім цього, «вчення сучасних правознавців шляхом опосередкованого впливу на законодавство й суд, здійснюють величезний вплив на еволюцію

права, і правоутворююче значення вченого-правника є надзвичайно вагомим і в нашу епоху, коли *communis opinio doctorum* не так формально поважається, як раніше» [2, с. 35].

Особливість правової доктрини – отримання зовнішнього вираження у формах і джерелах права, зокрема, в нормативно-правових актах. Знайшовши в такий спосіб своє відображення в тексті закону, вона набуває нормативного, обов'язкового характеру. В.М. Хвостов із цього приводу констатував, що тільки в тому випадку створене юриспруденцією положення перетворюється на юридичну норму, якщо воно санкціонується законодавчою владою, тобто стало законом, або якщо воно завдяки тривалому використанню в практиці перетворилося на звичай [17, с. 107]. Таке визнання правової доктрини може відбуватися шляхом безпосереднього закріплення в законі її положень, ідей, вироблених окремими юристами. Так, Дигести Юстиніана, що стали складником *corpus juris civilis*, становлять собою компіляцію праць конкретних римських юристів – Ульпіана, Павла та ін.

У юриспруденції достатньо прикладів, коли вироблене юридичною наукою положення,

сформоване в процесі підготовки закону як нормативна формула, включається потім у текст закону. Як відмічається в юридичній науці, це характерно в основному для фундаментальних кодифікованих актів [5, с. 152]. Реалізація цих правових актів – форма апробації й перевірки істинності доктринальних ідей, висновків, закріплених у тексті закону і водночас емпіричний матеріал для видозміни і створення нових наукових концепцій і теорій. Світовий досвід право творення й державотворення свідчить, що високий рівень взаємодії і взаємовпливу науки і юридичної практики (правотворчої і правозастосовної) – необхідна умова успішного розвитку правової, демократичної держави, формування громадянського суспільства. На думку В.С. Ковальського, саме юридична наука, як концентроване вираження юридичної практики, визначає загальні тенденції розвитку національного законодавства й особливості його дії в окремих сферах. На різних етапах розвитку державності й громадянського суспільства наука прогнозує, а практика втілює в життя певні пріоритети, які з часом суттєво змінюються [6, с. 80].

Для впливу доктрини на правотворчу практику важливо

формування й удосконалення понятійно-категоріального апарату, яким користується законодавець. Так, основні юридичні поняття й категорії були сформовані ще глосатарами й постглосатарами, які в середні віки в європейських університетах досліджували давньоримське право, та німецькими вченими-юристами XVIII-XIX ст., які створили так звану пандектистику, юриспруденцію загальних понять (Begriffsjurisprudenz). Юриспруденція знає й сучасні приклади опрацювання й теоретичного обґрунтування вченими нових правових категорій, інститутів чи навіть галузей права. Категорія «право оперативного управління» була вперше запропонована й аргументована А.В. Венедиктовим, сприйнята радянським законодавцем, а згодом знайшла віддзеркалення і в українському законодавстві (ст. 133 ГК України). За участі фахівців у правотворчій діяльності сформувалися деякі нові галузі – право екологічне, комунальне, кооперативне та ін. [6, с. 81].

Вплив правової доктрини на нормотворчу практику органічно пов'язаний із науковим забезпеченням законодавчої діяльності, науковим підходом до створення законів і до правової політики держави,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

взаємозв'язку і взаємовпливу юридичної науки і практики в цілому. Справа в тому, що доктрина надзвичайно близька до юридичної науки, вони тісно пов'язані між собою і знаходяться у взаємодії і взаємовпливу. Р.В. Пузиков вважає, що «доктрина – це не якийсь аморфний погляд; вона має стійку «точку опору» і переважно є категорією наукової творчості» [13, с. 137]. Проте не можна погоджуватися з їх беззастережним ототожненням, адже не вся наука й наукові доробки мають доктринальний характер. Наука виступає для правової доктрини в ролі своєрідного джерела, фундаменту, підґрунтя, саме в ній остання знаходить свої витoki.

Процес формування правової доктрини, що представлена, як правило, цілими науковими школами, є тривалим і багатоетапним. На думку Н.В. Мишиної, вона є продуктом творчих зусиль не одного покоління правознавців: наукового пошуку, дослідницької роботи, певного компромісу між різними науковими поглядами й ідеями [9, с. 233]. Ідеї, положення, вироблені представниками наукової спільноти, набувають статусу доктрини, коли стають загальноновизнаними й загальноприйнятними, активно сприймаються й використовуються

в практиці право-творення і правозастосування. А.О. Селіванов відзначає: «Слід звернути увагу на те, що доктрина (ґрунтовне авторитетне наукове дослідження, до якого законодавець ставиться як до суспільної цінності та надає їй у разі визнання законодавчу форму) має вищий авторитет, ніж наука» [15, с. 7].

У світлі розглядуваного нами питання доречно розглянути специфіку взаємодії і взаємовпливу вітчизняної юридичної науки й практики. Ще на початку ХХ ст. В.Г. Шершеневич відмічав, що неналежна та юридична практика, яка не підкріплена теоретично, як і мертва теорія, що не впливає з практики. Законодавець і суддя діють наосліп, пробиваються навпомацки у складному суспільному житті [18, с. 88]. Аналізуючи вітчизняний досвід правотворення й державотворення ми маємо сказати, що слова видатного російського вченого не втратили своєї актуальності й гостроти. Щодо цієї проблеми існують різні точки зору. Одні правники наголошують на тому, що значення правової науки зростає. На підставі її досягнень вирішуються актуальні завдання розвитку держави й суспільства [4, с. 6]. Але існує й інша позиція, яка, як вважається, є об'єктивнішою й від-

повідляє реальному стану речей. Ми поділяємо думку В.О. Навроцького, який зазначає, що аналіз законотворчої діяльності, вивчення директив керівних правоохоронних і судових інстанцій, ознайомлення з рішеннями в конкретних кримінальних справах – усе це дає підставу для невтішного висновку, що ні законодавець, ні практика здебільшого не дослухаються до думки теоретиків [10, с. 96].

За часів незалежності України прийнять сотні законів, проте однією з найактуальніших у вітчизняній практиці законотворення була й залишається проблема якості національного законодавства. Що цікаво, на низьку якість останнього, яка, безперечно, є однією з причин його недостатньої ефективності, звертають увагу не тільки науковці [19, с. 16], а й самі законодавці [16, с. 7, 8]. У юридичній науковій літературі, у доповідях на наукових конференціях, у різних виступах, інтерв'ю як учених-юристів, так і юристів-практиків відмічаються недостатня наукова обґрунтованість законопроектів, їх декларативність, часта зміна пріоритетів у законодавчій діяльності, невизначеність економічності та інших механізмів реалізації законів та ін.

Детальніше слід зупинити-

ся на такому явищі, як лобізм, що міцно ввійшов у вітчизняну практику законотворення. Лобіювання у верховній Раді вузькогрупових інтересів, тіньове нормотворення, яке квітне і сфері бізнесу, економічних відносин та оподаткування, стали невід'ємною частиною цього процесу. Звичайно, що за таких умов ініціатори створення тих чи інших лобістських законів не зацікавлені в науковому підході до законотворення і права доктрина, її положення не враховуються розробниками законів і не знаходять відбиття в тексті нормативно-правових актів. Сьогодні склалася ситуація, коли науковцями висувається величезна кількість прогнозів-пропозицій, у тому числі й щодо розробки законопроектів, удосконалення конкретних правових норм і механізмів їх застосування. Вони оголошуються на наукових і науково-практичних конференціях, друкуються в численних виданнях юридичного та іншого спрямування. Однак, як відзначає В.С. Ковальський, продуктивної взаємодії науковців і практиків не відчувається. Наукові доробки й рекомендації часто залишаються на папері [6, с. 82]. А.О. Селіванов вважає, що недалеким від істини є невтішний висновок про те, що все менше ми спостерігаємо наявність у

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

законотворчості доктринального підходу з боку суб'єктів законотворчої ініціативи. Визнання правової доктрини не має своєї належної вагомості, оскільки нею рідко керуються в законотворчій практиці [14, с. 34]. Для підвищення якості законопроектів, забезпечення реалізації принципу наукового підходу до законотворення у Верховній Раді України були створені спеціальні підрозділи – Інститут законодавства, Науково-експертне управління. Але самими народними депутатами вони вважаються такими, що практично не впливають на зміст законопроектів [16, с. 9].

Підбиваючи підсумки наведеному, можемо зробити висновки, що посилення ролі юридичної науки в законотворчості – це необхідна умова підвищення якості законів та ефективності правових норм, що в

них містяться. Надзвичайно актуальною є проблема забезпечення реалізації наукового підходу до законотворення. У цьому полягає запорука створення належних законів, стабільного функціонування й розвитку правової системи в цілому. Відбиття в законодавстві правової доктрини, її положень стане можливим лише за умови широкого залучення до розробки законопроектів таких провідних наукових і науководослідних установ, як Академія правових наук України, Інститут держави і права НАН України, вузів, окремих учених, фахівців. Це повинно стати повсякденною практикою вітчизняного законотворення. Правова доктрина має служити підґрунтям для подальшого розвитку законодавства й ефективного сучасного законодавчого процесу [9, с. 236].

Список літератури: 1. Бергель Ж.-Л. Общая теория права. – М.: Nota bene, 2000. – 675 с. 2. Владимиров Л.Е. Правовое творчество: Вступ. лекция. – М.: Т-во «Скоропечатни А.А. Левинсон», 1905. – 36 с. 3. Давид Р., Жоффре-Спиннози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 400 с. 4. Зеленецький В.С. Правова наука, ВАК і плагіат // Юрид. вісн. України. – 2005. – № 3 – С. 6, 7. 5. Зозуля А.А. Доктрина в сучасному праві: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. – М., 2006. – 232 с. 6. Ковальський В.С., Козінцев І.П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 192 с. 7. Краснова І.О. Доктрина екологічного права США: порівняльно-правовий аспект // Журн. рос. права. – 1997. – № 39. – С. 138-145. 8. Марченко М.Н. Источники права: Учеб. пособ. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. – 760 с. 9. Мишина Н.В. Правовая доктрина как источник права (на примере железнодорожного права) // Правоведение. – 2008. – № 4. – С. 231-236. 10. Навроцький, В.О. Законодавець ігнорує кримінально-правову науку, практика до неї не дослухається. Чому? // Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення: Матер. міжнар. наук. конф. 13–15 квіт. 2007 р. — Львів: ЛДУВС, 2007. – С. 96, 97. 11. Павленко Ж.О. Філософські аспекти трансформації правової доктрини в постіндустріальному суспільстві

// Пробл. законності. – 2006. – Вип. 81. – С. 158-167. **12. Пархоменко Н.М.** Джерела права: проблеми теорії та методології. – К.: Юрид. думка, 2008. – 336 с. **13. Пузиков Р.В.** Сущність юридическої доктрини як источніка права // Правовая политика и правовая жизнь. – 2003. – № 4. – С. 133-138. **14. Селіванов А.О.** Проблемні аспекти законотворчого процесу та їх відображення в рішеннях Конституційного Суду України // Право України. – 2004. – № 9. – С. 34-36. **15. Селіванов А.О.** Судове право: нова галузь права чи теоретична думка? // Вісн. Верх. Суду України. – 2008. – № 6. – С. 6-9. **16. Ткачук А.Ф.** Законотворчий процес та якість закону: як досягти гармонії? – К.: Ін-т громадян. сусп-ва. – 2005. – 184 с. **17. Хвостов В.М.** Общая теория права. Элементарный очерк. – СПб.: Н.П. Карбасников, 1914. – 155 с. **18. Хропанюк В.Н.** Теория государства и права: Хрестоматия. – М.: Интерстиль, 1998. – 944 с. **19. Шемшученко Ю.С.** Теоретичні засади реалізації Конституції України // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1997. – № 4. – С. 9-20.

РОЛЬ ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЫ В УКРАИНСКОЙ ЗАКОНОТВОРЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

Семенихин И.В.

Исследуются природа, сущность феномена правовой доктрины, особенности ее формирования. Анализируется связь правовой доктрины с юридической наукой. Рассматриваются отдельные аспекты влияния доктрины на формирование национальной правовой системы, ее роль в отечественной законодательной практике.

Ключевые слова: правовая доктрина, юридическая наука, законодательство, законодательная практика.

THE ROLE OF LEGAL DOCTRINE IN UKRAINIAN LAWMAKING PRACTICE

Semenihin I.V.

The author presents a detailed and profound research of fundamental issues which refer to such a complicated phenomenon as the nature, essence of a legal doctrine as well as the peculiarities of its developing. The relationship between the legal doctrine and jurisprudence is analysed. Certain aspects of influence of legal doctrine on formation of national legal system, its role in Ukrainian lawmaking practice are considered.

Key words: legal doctrine, jurisprudence, lawmaking practice, legislation.

Надійшла до редакції 07.12.2009 р.